

**CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA ȘCOLILOR
ROMÂNEȘTI DIN DISTRICTUL ȘCOLAR ORADEA-MARE
(ANUL 1840)**

*

**DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF
ROMANIAN SCHOOLS IN THE ORADEA-MARE SCHOOL
DISTRICT (YEAR 1840)**

*

**CONTRIBUTIONS DOCUMENTAIRES A L'HISTOIRE DES
ECOLES ROUMAINES DU DISTRICT SCOLAIRE D'ORADEA-
MARE (ANNEE 1840)**

*

Dr. Cristian APATI¹

Rezumat: *Prezentul studiu are la bază o serie de 11 documente școlare emise în anul 1840 cu privire la școlile primare ortodoxe din Districtul școlar Oradea. Documentele dezvăluie informații în legătură cu: examenele semestriale, evidențele școlare, inspectarea școlilor, realitatea din unele școli, formarea și titularizarea învățătorilor, prezentarea unei cărți, plata unei datorii, și, nu în ultimul rând, cu creșterea viermilor de mătase în școli și plantarea duzilor. Imaginea școlii românești din Districtul școlar Oradea-Mare descrisă în aceste documente nu este una în culori vii. Dimpotrivă, unele tușe sunt chiar întunecate. Vedem dascăli nepăsători, reglementări vechi de peste 10 ani care nu au devenit obișnuință, lipsă de interes față de carte.*

Cuvinte cheie: *Oradea, Arad, școală, învățători, Biserica ortodoxă*

*

Abstract: *The present study is based on a series of 11 school documents issued in 1840 regarding the Orthodox primary schools in the Oradea School District. The documents reveal information related to: semester examinations, school records, school inspections, and the reality of some schools, teacher training and tenure, presenting a book, paying a debt, and last but not least, rearing silkworms in schools and planting the nozzles. The image of the Romanian school in the Oradea-Mare School District described in these documents is not one in vivid colors. On the contrary, some touches are even dark. We see teacher's heedless, regulations over 10 years old that have not become a habit, lack of interest in education.*

Keywords: *Oradea, Arad, school, teachers, Orthodox Church*

*

Résumé: *La présente étude est basée sur une série de 11 documents scolaires publiés en 1840 concernant les écoles primaires orthodoxes du district scolaire d'Oradea. Les documents révèlent des informations liées à : les examens semestriels, les dossiers scolaires, les inspections scolaires, la réalité de certaines écoles, la formation et la titularisation des enseignants, la présentation d'un livre, le paiement d'une dette, et enfin et surtout, l'élevage des vers à soie dans les écoles et la plantation des buses. L'image de l'école roumaine du district scolaire d'Oradea-Mare décrite dans ces documents n'en est pas une de couleurs vives. Au contraire, certaines touches sont même sombres. On voit des*

¹ Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale.

professeurs négligents, des réglementations vieilles de plus de 10 ans qui ne sont pas devenues une habitude, un désintérêt pour l'instruction.

Mots clés: Oradea, Arad, école, enseignants, église orthodoxe

*

Fondul *Parohia ortodoxă Oradea*, aflat în patrimoniul Serviciului Județean Bihor al Arhivelor Naționale, integrează un registru de circulare școlare aparținând fostei școli primare ortodoxe din Oradea-Mare, având anii extremi 1840-1890. Documentele au fost scrise în limbile română, cu caractere chirilice, și maghiară. Pentru moment, constrânși de spațiul editorial, atenția noastră se limitează la înscrisurile anului 1840, o sumă de 11 acte, transcrise în registru de mână învățătorului Petru Mândruț.

Poate nu pare un număr mare, dar cele 11 documente permit dezvoltarea unei imagini a școlii românești ortodoxe din Districtul școlar Oradea-Mare la o rezoluție acceptabilă. Regăsim informații în legătură cu examenele semestriale, evidențele școlare, inspectarea școlilor, realitatea din unele școli, formarea și titularizarea învățătorilor, prezentarea unei cărți utile, plata de către slujitorii catedrelor a unei datorii a sistemului de învățământ ortodox către Cămara crăiască (ministerul de finanțe al vremii) și, nu în ultimul rând, cu creșterea viermilor de mătase în școli și plantarea duzilor. Zece dintre documente, expediate din Arad, îl au ca emitent pe Dimitrie Constantin, directorul Districtului școlar Oradea-Mare. Un document, trimis din Buda, este semnat de inspectorul suprem al școlilor ortodoxe din Imperiul habsburgic Nicolae Temesvary, numit în funcție în anul 1825². Dezvoltăm conținutul circularilor mai jos, cu mențiunea că am optat pentru o etalare temetică și nu una cronologică.

Directorul Dimitrie Constantin, la 6/18 februarie 1840, înștiința învățătorii din subordinea sa în legătură cu intenția de a inspecta școlile alături de o delegație a Comitatului Arad: „dându-vă aceia de știre că luminatul Comunitatul al Aradului pentru mai bună îngrijire a soartei voastre Deputații au orânduit, care în primăvara aceasta împreună cu mine ca cu ocărnuitorii Shoalelor de lege în Districtul Literal al Orăzii Mari, din stație în stație va purcede ispitind starea shoalei, merjerea înainte cu pruncii, în moralitate și învățături, pecum și în limba ungurească făcută”. Până la vizita oficialilor, examenul semestrial trebuia susținut „înaintea celor mai mari și de căpetenie mădulare a locului”, data limită indicată fiind 14/26 martie 1840, iar „relația semestrală despre sporiul pruncilor” expediată la Arad. Totodată, învățătorii erau atenționați să asigure „toate celea de lipsă, ca să aflu cât de mică scădere în treaba învățăturilor, au stării shoalelor”³. În comitatul Bihor autoritățile politice nu-și exprimaseră dorința de a vizita școlile⁴.

² Pavel Vesa, *Episcopia Aradului între 1786-1830*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010, p. 134.

³ Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare: SJANBH), fond *Parohia ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, f. 2v.

⁴ SJANBH, fond *Parohia ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, f. 3.

La 13 iulie 1840, directorul anunța o nouă inspecție, de această dată neînsoțit de reprezentanții comitatului. Își propunea să verifice „sărguința, sporul și lucrarea voastră..., ce feliu de mergere înainte și sporință au făcut pruncii întru învățarea limbei sale și întru cunoșterea și învățarea limbei cei ungurești..., ce au învățat pruncii din cetire, scrisoare, aritmetică, limba română și ungurească?”. Și de această dată avertiza dascălii să-l aștepte cu școala „în rând bun pusă și grijită”, cu elevii în școală, cu „[perioa] învățăturilor celor propusă”, cu „formurile scrisorii românești și ungurești”, precum și cu situația lunară și cea semestrială. Celor dedicați le promitea recompense, iar celor „trândavi și neîmplinitori de slujbele sale” pedepse⁵.

Urma să părăsească Aradul în 22 iulie/3 august 1840, începând „vizitația și examenul cu pruncii” din Radna, apoi cu cei din Cladova, Șoimești, în amonte pe Mureș, spre Roșia, ulterior la „Vilagoși și voi vizita shoalele în protoprezviteratul Vilagoșului, Boroș-Ineului și a Buteanului, de unde voiu călători cătră Bel și așa în luminata varmeghie a Biharului, retorcându-mă de aicea voi vizita shoalele în protoprezviteratul Chișineului, în luminata varmeghie a Cenadului și a Bichișului”⁶.

Prin finalul circularei din 13 iulie 1840 cei interesați erau informați că „întărirea sau împărțirea stațiilor”, pentru învățătorii absolvenți ai școlii normale, o va face „în locul shoalei”, iar pentru suplinitori termenul va fi publicat „la vremea sa”⁷.

Nu știm dacă în luna iulie inspecția s-a materializat. Cert este faptul că prin circulara numărul 522, din 2/14 august 1840, Dimitrie Constantin vestea planul său de a participa la examene, parcurgând următorul traseu: pornirea din Arad, la 17/29 august, spre Sebiș, prin Buteni sau Ineu, apoi, prin Beliu, la Beiuș, „unde voi ținea cu toți învățătorii din luminata varmeghie a Bihorului examen și împărțirea au strămutarea stațiilor”, în data de 22 august/3 septembrie; ulterior, după un popas la Oradea, prognoza că va ajunge la Șiclău, în 27 august/8 septembrie, unde, analizând activitatea învățătorilor din protopopiatu Chișineului, va „întări au de iznou împărți au pă cei nesărguitori la mai slabă stații muta”; învățătorii din protopopiatele Buteni, Ineu și Șiria „să vor strânge în 29 august/10 septembrie la Pancota”, iar cei din protopopiatele Arad și „Totvaradinului” la Arad, în 16/22 august⁸.

Directorul atenționa dascălii: „fără de [asignație] întărită prin aceasta crăiască Direcție nici unul învățător nu să va cunoște, dar nici putere nu va avea a învăța pre prunci și a primi plata și [deputatul său]”. De asemenea, cei fără diplomă de absolvire a Preparandiei, „după cum iaste scris și poruncit, de la 1 octomvrie 1840, vor veni la Arad și vor asculta învățăturile pedagogicești”⁹.

La 15 septembrie 1840, într-o „părintească sfătuire și dojanire”, Dimitrie Constantin își exterioriza nemulțumirea văzând cum toată râvna, sărguința și jertfa sa „pe oltariu literaturii noastre”, spre folosul „iubitei Iuntei noastre Române”, se

⁵ Ibidem, f. 4v.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, f. 5

⁸ Ibidem, f. 5v.

⁹ Ibidem.

transformă în praf și cenușă fără concursul dascălilor. Era îndreptățit la o asemenea concluzie. Cu ocazia examenului semestrial și a inspecțiilor școlare, „cu durerea inimii... cu scârbirea sufletului”, constatase crasa nepăsarea a unor slujitori ai catedrei, care „știind că eu voi veni la vizitația shoalelor cu shola negrijită, fără de prunci, fără de Relația, mau așteptat”. Iată câteva exemple: la Arăneag, „prunci nam aflat, deci și examen nam putut primi”; la Drăuț, „în casa sholei ca pre închisă, în loc de prunci, pe dascălu desculț și în cămeșă pe la vecini, fără sholari lam găsit”; la Cherechiu (Kerek; azi parte componentă a localității Sântana), „în loc de prunci, fuiare și călți, iar dascălu acasă ale sale lucra”; la Seleuș, învățătorul „de 2 ori înaintea mea examen nau putut da căci el în cămeșe, iar prunci nici de l[ea]c erau”; alții, precum cei din Cladova, Husasău, Oșorhei, Batâr, Tăut, nu au trimis relațiile semestriale; la Groși, „suplentu prin înceluituri datorii multe a făcut, nețânândușă de slujbă”; „și ce e mai mult dascălu de la [Vodas] în chemeșe pe uliță, iar pruncii singuri în sholă”. Îi întreabă retoric pe toți: „ce fealiu de folos pote aștepta Neamul după acești oameni?”¹⁰.

În aceeași notă este și adresa datată 11/23 ianuarie 1840. Vizaiți au fost învățătorii care nu expediaseră conscrierea copiilor de vârstă școlară, după cum impuneau normele. Trecuseră deja luni bune, termenul prevăzut fiind începutul anului școlar. Dascălii în cauză erau creionați prin cuvinte dure: „așa de trândavi sânt și slujba sa – de după care își capătă hrana cea de toate zilele, și care slujbă de nu ar căpătao, cu lenevia de dat fiind, cu mai mare ticăloșia decât plugariu cel mai mișel ar fi silit să să lupte”; nepăsarea acestora constituia o piedică în calea creșterii „iubiților noștrii pruncuți” și a îmbunătățirii „stării învățătoresți”¹¹.

O altă scădere în conduita învățătorilor consta în nefrecventarea bisericii, nici măcar în posturi, realitate ajunsă la cunoștința directorului: „unii dintră învățători așa sânt de răi creștini și de datorințele sale neîmplinitori cât în loc de a merge la bisearică după datorința creștinească nu merg ci șed pe acasă, au cei mai mult în loc de a merge la Sfânta Bisearică pe alte locuri necuvincioasă umblă”. Dorind a îndrepta lucrurile, la 14 martie 1840, „aspru să poroncește” ca „la Sfânta Bisearică cu pruncii să umble afară de ceasurile shoalei ceale crăești”¹².

La 1 iulie 1840, Nicolae Temesvary, „mai mare Inspector al Schoalelor”, readucea la cunoștința învățătorilor reglementarea imperială numărul 26652, din 24 octombrie 1826, prin care se stabilea că un învățător în primii trei ani de activitate nu era considerat „învățător deplin”, „ci numai ca un suplent, măcar că plata învățătorescă o trage toată”. În această perioadă, dacă se dovedeau nesânguitori, „nefăcători din destul diregătoriei învățătoresți”, trebuiau îndepărtați din serviciu. Cei care „sau deprins, sau ostenit, și întru toate sau cu sânguință și trezvie au pășit” erau declarați „învățători statornici”, întăriți cu „Decretum Confirmatoriu”. Aceștia din

¹⁰ Ibidem, ff. 7-7v.

¹¹ Ibidem, f. 2v.

¹² Ibidem, f. 3.

urmă, precum învățătorii catolici, conform rezoluției imperiale numărul 7892, din 28 mai 1824, „rămân învățători tot într-o Ștație până la 60 de ani nemișcați”¹³.

În pofida acestei norme, din anul 1826 până în anul 1840, foarte puțini învățători s-au prezentat pentru a obține confirmarea pe post. În lipsa acesteia, „oricât ar fi sau ar fi fost de vrednic și sârguitori, din ștația învățătorescă negreșit să va trimite”, spune inspectorul.

Repunerea pe tapet a acestei chestiuni a avut loc în contextul în care unele comunități, din comitatul Sirmiei, au interpretat greșit hotărârile Dietei din anul 1837/1838, în sensul că ar fi fost investite cu dreptul de a-și numi învățătorii. Dorind a clarifica lucrurile, inspectorul s-a adresat „Înălțatului Consilium Crăesc”, de unde, sub numărul 15447, din 19 mai 1840, i s-a reconfirmat autoritatea în acest domeniu. Titularizarea pe post se făcea prin „Decret întăritor” obținut de la Inspectoratul școlar din Buda, în baza unei cereri, a atestatului privind purtarea, emis de comunitate, și a recomandării „Districtualnicul Director”. Pentru anul 1840 solicitările trebuiau trimise până la 20 august¹⁴.

Cu toate acestea, prin circulara din 15 septembrie 1840, directorul Dimitrie Constantin nominalizează 65 de învățători, „carii ați plinit datorințele voastre”, îndemnându-i spre obținerea „Decretului Confirmațional”, conform rezoluțiilor crăiești din anii 1826 și 1840¹⁵.

Doar absolvenții Preparandiei puteau ajunge în posesia „decretului”, restul erau pofțiți la cursurile școlii normale, la Preparandie. La 1/13 iulie 1840, învățătorilor suplinitori și interimari, „adecă: carele cu frumosăle și folositoarele învățături în crăescul Institut a prepărănziei nu sau adăpat”, li se aducea la cunoștință faptul că erau datori ca „de la 1 octombrie 1840 c. n. să [pasă] în Prepărăndie și să asculte învățăturile ceale pedagogicești în vreme de doi ani”, în conformitate cu poruncile și rezoluțiile crăiești, cu rânduielile inspectorale și cu „Sistema noastră sholastică”¹⁶.

În altă ordine de idei, dar în strânsă legătură cu educația, se află și circulara înregistrată sub numărul 16/1840, care dezvăluia intenția profesorului Constantin Diaconovici Loga de a publica *Epistolografia Românească*, un „manual de corespondență”¹⁷, o carte a regulilor de întocmire a corespondenței, a scrisorilor, cu „pilde îndreptătoare”: „Cartea aceasta ne va învăța a scria titula persoanelor și a dîregătoriilor înalte... a scrie scrisori de înștiințare, de răspuns, de gratulații..., ne va învăța titulele personelor bisericesti și duhovnicești, precum și titulele altor domni stăpânitori... cum să fac obligațiile, cvitanțiile și atestaturile, contracturile, testamenturile ș.a.”. Doritorii, iubitorii „de luminarea neamului românesc”, aveau de achitat un avans de 2 flori, jumătate din preț, până la finalul lunii februarie a anului

¹³ Ibidem, f. 6.

¹⁴ Ibidem, f. 6v.

¹⁵ Ibidem, ff. 8-8v.

¹⁶ Ibidem, f. 5.

¹⁷ Costin Feneșan, *Epistolarul românesc al lui Constantin Diaconovici Loga (1841). Un bilanț*, în „Tibiscum”, serie nouă, Istorie-arheologie, VII/2017, p. 158.

1840. Numele acestora și banii trebuiau să ajungă la Arad, la Dimitrie Constantini, directorul Direcției școlare Oradea-Mare¹⁸.

Lipsa unui asemenea manual a simțit-o fostul director al școlilor naționale din Ungaria, Uros Nestorovici, încă din anul 1813. Atunci îi solicitase lui Diaconovici Loga traducerea în limba română a unei ediții austriece. După mai mulți ani, cu multe abandonări ale proiectului, în anul 1839, 29 iunie, profesorul înștiința prima „prenumeratie” pentru viitoarea lucrare. Cartea, *Epistolarul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori ce sânt în viața soțietății omenesti la multe întâmplări de lipsă. Acum întâia oară lucrare de Constantin Diaconovici Loga, chesaro-crăesc director al Școalelor Naționale de Granița*, s-a tipărit la Buda, în anul 1841, având XI + 426 pagini. Dincolo de conținut, tipărirea listei celor „prenumerati”, nu mai puțin de 1207 persoane¹⁹, ne permite să constatăm, cu regret, numărul foarte mic al învățătorilor și preoților ortodocși din Bihor care au plătit avansul, doar 5 persoane: din Oradea „Onoratul domn Miclouș Jiga, local director, 1” și „Înălțatul domn Petre Mândruț, învățetoriu, 1”; din Husasău, Cinstitul domn Ianăș Vaida, paroh, 1; din Tinăud, „Înălțatul domn Theodor Botău, învățetoriu, 1; din Lugașu de Jos, „Înălțatul domn Gheorghie Pap, învățetoriu, 1”²⁰ - doar un director local de școală, trei învățători și un paroh.

Așadar, imaginea școlii românești din Districtul școlar Oradea-Mare descrisă în documentele prezentate aici nu este una în culori vii. Dimpotrivă, unele tușe sunt chiar întunecate. Vedem dascăli fără chemare, reglementări vechi de peste 10 ani care nu au devenit reflexe, lipsă de interes față de carte.

Detalii suplimentare, precum și alte câteva documente, veți găsi parcurgând anexa. Menționăm că în anexă documentele sunt redate în ordinea înregistrării lor.

Bibliografie selectivă

Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare: SJANBH), fond Parohia ortodoxă Oradea, inv. 388, dos. 39.

Feneșan, Costin, Epistolarul românesc al lui Constantin Diaconovici Loga (1841). Un bilanț, în „Tibiscum”, serie nouă, Istorie-arheologie, VII/2017.

Vesa, Pavel, Episcopia Aradului între 1786-1830, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010.

ANEXĂ

Documentul 1

¹⁸ SJANBH, fond *cit.*, inv. 388, dos. 39, f. 2.

¹⁹ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 159-161.

²⁰ *Ibidem*, p. 199.

Cinstit L. Direcție,
Bine înțelepților învățători,
mie iubiților!

Înalt învățatul și strălucitul Domn Constantin Diaconovici Loga, oarecând în Institutul Pedagogicesc Românesc Profesor, iară acum a shoalelor din granița C. Director, întru ușurarea persoanelor acelora – care au mai adeaseori în deosăbite o[je]turi cu [aconrăspunde] – gata e a da la lumină Epistolografia Românească, adecă o carte în care au cuprinde reguli și pilde îndreptătoare despre întocmirea scrisoairilor. Cartea aceasta ne va învăța a scria titula persoanelor și a diregătoriilor înalte și a. mai departe, ne va învăța a scrie scrisori de înștiințare, de răspuns, de gratulații ș.a., mai departe ne va învăța titulele personelor bisericești și duhovnicești, precum și titulele altor domni stăpânitori, mai departe ne va învăța Epistolariu acest cum să fac obligațiile, cvitanțiile și atestaturile, contracturile, testamenturile ș.a. Mărimea cărții aceștia va eși la 30 de coale, iară prețul ei iaste 4 flor. în bancă, așa ca 2 fl. să să plătească cu prilejul prenumării, iară ceialalți 2 fl. cu primirea cărții, adecă: până în sfârșitul lui februarie 1840.

Provoc dară pe fiește carele iubitori de luminarea neamului românesc, cu cultivarea neamului său în pept, purtătorului Domn Director și vooă iubiților învățetori mai tuturor fostul Profesor – prin prenumărarea care trebuie să să timple până în sfârșitul lui februarie a anului curgător, la zisa Epistolografie întru ajutoriu săi fiți. D. D. L. Director și parohi bine vor voi numele prenumăraților cu banii laolaltă, și aici la Arad ai trimite, ca de aicea mai departe, adecă: la locul său să-i pot trimite.

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, f. 2.

*

Documentul 2

Nr. 19

Pe lângă toate ostenealele mele, care eu întru creșterea iubiților noștrii pruncuți și pe lângă toată truda, care eu întru îmbunătățirea stării învățătorești totdeauna și în tot locul o pun, cu mare mâhnire și împiedecare a împlinirea [sfinteii] mele Diregătorii sânt [silit] a vedea că unii dintră învățetori așa de trândavi sânt și slujba sa – de după care își capătă hrana cea de toate zilele, și care slujbă de nu ar căpătao, cu lenevia de dat fiind, cu mai mare ticăloșia decât plugariu cel mai mișel ar fi silit să să lupte – zic! Unii dintră învățetori cu Diregătoria sa atât de puțin gândesc,

cât de după de atâtea ori trimisă porunci nici în ziua de astăzi Conscriptia pruncilor nu meu trimis – fiele unora ca acestora trândavi și neascultători învățatori aceasta dojenire destulă. Aspru poruncindule ca mie precum Relația de exameneri și despre starea Shoalei, trăbuința cărților shoalastice pe cum Roman. și Ungur. cu formularile scrisorii și Conscriptia pruncilor acei încă carii pe anul acesta nu meu trimiso îndată cu primirea corenșului acestuia, iară cealalți și toți învățătorii la începutul Shoalelor a mi le trimite de stătorință să cunoască.

Datam în Arad în 11/23 ianuarie 1840.

Al înțelepților voastre de bine voitor Mindrutzu Peter [...]

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 2-2v.

*

Documentul 3

Nr. 163

Cinstită Loc. Direcție,
Bine înțelepților învățători,
mie iubiților!

Sosind ajutoriul Domnului Ceresc iarăși acel timp ca despre sânguința și purtarea voastră de grijă cu iubita mie tinărime shoalastică publică cercare înaintea celor mai mari și de căpetenie mădulare a locului să dați, drept aceia prin acest al meu țircular îndamnându-vă spre întreaga împlinire a datorințelor voastre celor sfinte. Iată că vă poruncesc prin autoritatea și activitatea mea cea Directorală ca ecsămenul semestrului de iarnă până în 14/26 martie a.c. pă lângă trimiterea Relației semestrului despre sporiul pruncilor sunătoare să să încue dându-vă aceia de știre că luminatul Comunitatul al Aradului pentru mai bună îngrijire a soartei voastre Deputații au orânduit, care în primăvara aceasta împreună cu mine ca cu ocărmuitoriul Shoalelor de legea în Diștrictul Literal al Orăzii Mari, din ștație în ștație va purcede ispitind starea shoalei, merjerea înainte cu pruncii, în moralitate și învățături, pecum și în limba ungurească făcută. Fiți dară asemenea gata cu examenul și cu toate celea de lipsă, ca să aflu cât de mică scădere în treaba învățăturilor, au stării shoalelor. Aceasta puteți da și cinstiților Domni catiheți și stăpânilor locului de știre. Împliniți dară cu credință ale voastre datorinți ca să puteți înaintea mea și înaintea luminatei deputații de varmegie agonisii dragoste și cinstire. Acest țircular sună numai pentru învățătorii din luminat comitat al Aradului încât să atinge de deputații a luminatei varmegii noastre a

Aradului. Însă toți învățătorii din tot Districtul sânt îndatorați a ținea până în 14/26 martie a.c. examen cu iubiții noștrii prunci.

Datam în Arad în 6/18 februarie 1840.
Al vostru spre slujbă cel mai gata.

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 2v-3.

*

Documentul 4

Nr. 199

Cinstită L. Direcție,
Bine înțelepților învățători,
mie iubiților!

De pe multe locuri mi sau făcut înștiințare pe cum că mulți învățători nici până acuma, dară nici acuma în acest mare și sfânt post, când și acei oameni cari numai câteodată umblă la biserică, totuși aducânduși aminte de Dumnezeu, de Sfânta leage și de datorințele creștinești, căte o dată barem aceiași o cercetează, iară cum zic unii dintră învățători așa sânt de răi creștini și de datorințele sale neîmplinitori căt în loc de a merge la biserică după datorința creștinească nu merg ci șed pe acasă, au cei mai mult în loc de a merge la Sfânta Biserică pe alte locuri necuvincioasă umblă. Așa fac unii învățători cari nu sânt vrednici de diregătoria și numile cel poartă. A să pune odată hotar unor fapte ca acestea necuvincioasă și necreștinești, aspru să poroncește fieștecăruia învățătoriu ca precum cealelalte datorințe învățătoarești nezmintit și fără de nici o întârziere să le împlinească așa și mai vârtos de Sfânta Biserică să să îngrijască și în toată urmarea mea după cum să poroncește la Sfânta Biserică cu pruncii să umble afară de ceasurile shoalei ceale crăești. Recomândânduvă luare despre aceasta a mea D. Loc. Directori și cinstiți Domni catiheți ca întru așa întâmplări mie înștiințare sămi poată face.

Rămân în Arad în 14 martie 1840.
Petru Mândru[țu] învățătoru în Oradea-Mare. 1840,
al D. D. Vostre spre slujbă cel mai gata
Dimitrie Constantin C. Director și asesor.

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 3.

*

Documentul 5

Nr. 212/1840

Cinstită Loc. Direcție,
Bine înțelepților învățători,
mie iubiților!

Preasfințită Țesaro și Crăiască a sa maestate preaînduratul și apostolicescul Craiul nostru, în urmarea mai multor milostive rezoluții de la anul 1822 și 1835 în treaba culturii de mătăsă prin (:vonbici:) sau vermuți de mătăsă purceasă, preaîndurat a porunci bine au voit ca nu numai auzitorii în shoala Preparandiei ci și fiește care învățătoriu cultura mătăsăriei prin hrănirea vermuților, adecă [vonbicilor] de mătăsă sârguințe și sporiu său întru aceste făcut aeve și din adins să le arate Crăeasca aceasta a Shoalelor Districtualnică Direcție fiind de supunerea și împlinirea Crăeștilor poronci învinsă și de rădicarea și sporirea întru ceale folositoare și de câștig aducătoare între care să numără creșterea și cultura vonbicilor de mătăsă, în[vop]iată încă sub 3 aprilie anul 1839, nr. 20, hrănirea și rădicarea vermuților acestora și cultura mătăsăriei prin shoalele sale a introduce au orânduit. Iară acuma de iznov tuturor învățătorilor laolaltă și fieștecăruia de osăbi să poruncește ca după puterea preainaltei rezoluții crăești fieștecare dintre voi aceste următoare să le aibă negreșit și a le împlini:

1) Fieștecare învățătoriu este obligat în creșterea vermuților și producerea mătăsii să să îndelevnicească și carele întru aceste să va arăta trândavi și neîmplinitori, fie învins că din pânea cea învățătorescă să va lipsi încă în același an în care prin trândăvia sa poroncile aceste preainalte leau călcat și așa lipsirea aceasta a sa de slujbă nu altuia decât sieși singur, lenevirii și neascultării sale să o prescrie;

2) Fieștecare învățătoriu va fi îndatorat [g]aletele, adecă: [g]ongele de mătăsă locul său, adecă la: luminata varmegie sau inspectoru de mătăsărie a le preda și despre cătimea fonților, adecă căți fonți de [g]alete au dat? Atestat a cere acestui aici la Direcția aceasta Crăiască al trimite, ca luândusă în privință și judecarea să să poată hotără au vrednicia au izgonirea și lăpădarea învățătorului din stația sa, ca în locul lui altul mai vrednic și de poroncile aceste înalte mai bine împlinitoriu să să așeză;

3) Sârguința, sporiu și prin aceasta ajutoriu carel va face dascălul sieși și fameliei sale mai bine să va putea judeca dacă fieștecare învățătoriu ca nescari mădulare shoalastice la an pă sama fundației shoalastice cei generale vonbici și mătăsă vor [pre]duna spre acest scop. Dară fieștecarui aspru să poruncește ca pe sama și bunul fundației 20 [fonți] de [g]alete să hrănească și prețul lor cel hotărât au prin D. Protoprezviteri, au prin mine la casa shoalelor noastre naționale săi trimită, de unde cvitanție va căpăta și așa în vreme de 5 ani va putea fieștecare învățătoriu pentru creșterea și bunul fundației una majă produce, făgăduindusă că de va produce și preda

bani în 5 ani pe una majă, după 5 ani nu va fi mai îndatorat pe sama fundației vonbici a mai crește ne oprinduisă pentru al său și al fameliei sale câștig, cât va putea mai mulți vermuți de mătasă a crește și a spori;

4) La creșterea și cultivarea vonbicilor și mătăsăria să îngăduie învățătorilor a îndelevnici și pe prunci cei mai mari însă cu aceia aspră luare de seamă ca ceasurile cele împărătești a shoalii să nu le scurtează;

5) Ca să poată fieștecare învățătoriu preainaltelor acestora porunci mai cu lesnire face din destul, Crăiasca aceasta Direcție prin rugarea sa au făcut dispoziție ca învățătorii întru acest an care nu are ouță de vermuți de mătasă să meargă la Sânt-Anna în luminata varmeghie a Aradului, chiar la D. Inspectoru de mătăsărie, de unde nu numai de astă dată ouță, ci mai la vremea sa frăgari albi pentru sădire și împlântare va căpăta, au și la alt loc mai de aproape;

6) Fieștecare învățătoriu sub greotatea răspunderii și pierderea stații sale e îndatorat mai puțin 6 până la 10 pomi de frăgari albi în cale sau [ablia] shoalei a împlânta și despre creșterea lor a să îngriji. Aceasta și cum trebuie vermuții de mătasă crescuți fieștecare dintră voi știe bine, fiindcă aici în prepărăndie despre acesta lucru [...] prele[kiu] și theoreticește și practicește au auzit, și preurmă ca să vă puteți voi învinge despre aceasta, că preasfântă maiestatea sa cu toate puterile cultura mătăsăriei o pofteaște și despre sporiul ei părinteaște să îngrijeaște, nu numai că sau poruncit ca în toate locurile și comunitățile frăgari albi cu număr mare să să împlăntească și să să cheltuiască, ci și mila și îndurarea Sa cea mare până acolo au întinso cât fieștecăriua să rămână slobod [g]aletele sale pe bani și pentru lipsa casii sale a le vinde afară de ceale ce în punctul al 3-lea a țirculariului acestea sau poruncit. Pe lângă câștigul vostru întru una așa nevinovată și ușoară lucrare și deprindere, precum este hrănirea vermuților de mătasă și facerea mătăsii așteaptă pă aceii carii întru [aceasta] mai tare și mai cu sporiu și câștig sau deprins de osăbite remunarații și deschiliniri așa prea sfântă maestatea sa pre următorii din pricina că cu hrănirea vermuților de mătasă și sporirea întru aceste sau îndeletnicit preamlostivește și cinsti bine au voit, adecă pe notaroșu și birău din [Docioszlo] cu 50 fl. pe unu, pe Ioan [Szuhányi], [Rozmeci], pe jupuneasa Rozalia [Hofman] și pe dascălul din [Rezeszlin] cu colaina cea mică; iară învățătorului [Hengke] din [Hossag] colaina cea de mijloc de argint; mai pe urmă pe parohul din [Iatto] și din [Kitva] cu crăiasca conplăcere.

Îmbărbătațivă drept aceia și puneți toată ostăneala voastră ca până în luna cea viitoare mai a.c. vermuții de mătasă să puteți hrăniți, ce prin aceasta a voastră osteneală și împlinirea poruncilor celor crăești nu numi voaoă câștigați deosăbită deschilinire și conplăcere ci și țesarocrăiasca milă și îndurare să o dobândiți.

Fieștecare va fi îndatorat în relația sa a prosu[ota] în care zi și ceas au primit circularu acesta și cum despre aducerea lui în oftatea [sfect] sau sârguit. Țirculariu acesta din cuvânt în cuvânt în protocolul sholii descris săl aflu, căci altmintrelea voi trage pre învățători și D. L. Director la răspuns.

Am dat în Arad în 14/26 aprilie 1840,

al cinst. D. Local Director și al înțelepților voastre spre slujbă cel mai gata.

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 3-4v.

*

Documentul 6

Nr. 480/1840

Cinstită Loc. Direcție,
Bine înțelepților învățători,
mie iubiților!

Iată că iară cu ajutoriul lui Dumnezeu să apropie timpul acela întru carele de mă va dărui Dumnezeu cu sănătate voi începe vizitația shoalelor mie dela preainaltul loc încredințată, ca să cerc și să ispitesc sârguința, sporul și lucrarea voastră, cu prea iubiții ai mei prunci întru învățătura cea creștinească și în moralitate să mă înving despre aceia, că ce feliu de mergere înainte și sporință au făcut pruncii întru învățarea limbei sale și întru cunoșterea și învățarea limbei cei ungurești a prea iubitei Patrii a noastre? Ca să mă încred cu câtă credință și dragoste ați fost întru împlinirea datorințelor voastre celor sfinte, ce au învățat pruncii din cetire, scrisoare, aritmetică, limba română și ungurească? Ca pe fiește carele dintră voi după măsura credinții, sârguinței și a făcutului sporiu, săl pot arăta la cele mai înalte locuri, ca învingându-mă despre buna voastră purtare și sporiință să pot pe cei buni după vrednicia dării, iară pe cei trândavi și neîmplinitori de slujbele sale, după cum au slujit pedepsii.

Drept aceia, eu, cu voia lui Dumnezeu voi purcede din Arad în 22 iulie/3 august 1840 și voi începe vizitația și examenul cu pruncii Radna, Cladova, [Șoimești], pe Murăș în sus până la [Roșia]; de aicea voi veni la Vilagoși și voi vizita shoalele în protoprezviteratul Vilagoșului, Boroș-Ineului și a Buteanului, de unde voi călători cătră Bel și așa în luminata varmeghie a Biharului, retorcându-mă de aicea voi vizita shoalele în protoprezviteratul Chișinieului, în luminata varmeghie a Cenadului și a Bichișului să încrede ținerea examenului până în 14/26 august D. D. Loc. Directoriu fiind că eu în aceste două comitataturi precum și în protoprezviteratul Aradului vizitația mea pe anul 1840 am ținut-o și examenul am făcut.

Aședară unde voi putea sosi, fiește carele dintră voi să fie îndatorat a mă aștepta până 26 august/7 septembrie cu shoala în rând bun pusă și grijită, cu pruncii sholasticești, cu [perioca] învățăturilor celor propusă, cu formurile scrisorii românești și ungurești, pecum și cu [relația] de lună și semestrală; de la terminul acela [înainte] vor ținea D. D. Loc. Directorii au unde acești nu sânt, însuși învățătorii cu cei mai mari ai comunității și cu Ci. Ci. Parohi și Cateheți examenurile făcând mie relație.

Întărirea sau împărțirea stațiilor va fi pentru învățătorii prepăranzi în locul shoalei; iară pentru supleanți voi face termenul cunoscut la vremea sa.

Acest de iznov pentru întreaga împlinire poruncindule de nu mă va împedeca vreun beteșug nu voi întârzia a vă cerca.

Rămân în Arad în 13 iulie 1840,
al cinstirii Loc. Direcției și înțelepților voastre de bine voitoriu
Dimitrie Constantin Crăesc Director și Assesor

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 4v-5.

*

Documentul 7

Nr. 481/1840

Bine înțelepților învățători,
mie iubiților!

Ca preînaltelor Crăești porunci și rezăluții, precum și milostivelor orândueli inspectorale și Sistemii noastre sholastice să să poată face din destul, fiește căruia suplent au interimel învățători – înainte negătit – adecă: carele cu frumosăle și folositoarele învățături în crăescul Institut a prepăranziei nu sau adăpat, prin aceasta destul de timpuriu să dă de știre și fiește căruia să poruncește ca de va voi să rămână în slujba, și pânea aceasta învățătorescă, negreșit trebuie în urmarea preînaltelor porunci de la 1 octombrie 1840 c. n. să [pasă] în Prepărandie și să asculte învățăturile ceale pedagogicești în vreme de doi ani. Deci unii ca aceștia orânduiascăși lucrurile sale ceale casnice așa ca celea spre traiul vieții aicea de lipsă să să câștige pe cum și alții mai mulți suplenți aceasta poruncă a o împlini au fost îndatorați.

Datam în Arad, în 1/13 iulie 1840,
al înțelepților voastre de bine voitor.

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 5.

*

Documentul 8

Nr. 482/1840

Cinstită Loc. Direcție,
Înțelepților învățători,
mie iubiților!

În urmarea prea milostivelor rezoluții crăești despre prăsierea frăgarilor și cultura mătăsării sunătoare, care eu voă la anul 1839, în 2 aprilie, nr. 202, și iarăși la anul 1840, în 4 aprilie, nr. 212, iară și mai preurmă, la anu 1840, în 7/19 iulie, nr. 464, cu așa aspră poruncă leam împărtășit, că acelea învățături, care fără îndestulată pricină, vermuții de mătasă nu vor hrăni și la crăiasca aceasta a shoalelor direcție cantitatea, adecă: câți fonți de [g]alete au produs până în sfârșitul lui iulie nu vor arăta, cu cea mai grea pedeapsă ca nescarii neascultători și de slujba învățătorescă nevrednici să vor pedepsi. Afară de învățătorii din Săvârșin carele au adus 16 [lăți] de [g]alete, altul nici unul cât mai puține nu au trimis, și așa preaînduratelor crăești porunci din destul a face până în zii de astăzi nu sau silit. Drept aceia, iată că iară vă poruncesc ca [g]alete de mătasă până în sfârșitul lunei lui iulie acăr să aduceți acăria font pe anul acest la [Sf.] Anna să va plăti cu 36 hr. de argint, altcum nefăcând.

Rămân în Arad, în 1/13 iulie 1840,
al Cinstitei Loc. Direcția și al înțelepților voastre de bine voitor.

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 5-5v.

*

Documentul 9

Nr. 522/1840

Cinstită Loc. Direcție,
Bineînțelepților învățători,
mie iubiților!

Ca despre sărguința voastră și despre sporiu carele voi cu iubita mea tinărime în moralitate, în cunoașterea cetirii, scrisorii, aretmeticei, precum în limba maicii, așa și în cea a Patrii, ungurește, în decursul a anului acestue ați făcut, să mă pot învinge despre nedejdeja carele voi după sporința voastră ami dao aștept în treaba lucrurilor shoalastice, am hotărât examenurile publice în protoprezviteratu Buteanului, Boroș

Sebeşului și Belului împreună a le săvârși, fievă drept aceia grijă și sub cea mai mare a slujbei voastre respundere că eu cu ajutoriu lui Dumnezeu voi purcede de aicea în 17/29 august și voi merge prin Buteani au Boroș Ineu cătră Boroș Sebeș, de aicea Bel până la Beleneși, unde voi ținea cu toți învățătorii din luminata varmeghie a Bihorului examen și împărțirea au strămutarea stațiilor. În Beleneși mă socotesc a fi în 22 august/3 septembrie a.c. de aicea voi veni până la Oradea-Mare. Înapoi cătră Siklo unde în 27 august/8 septembrie voi întări au de iznov împărți au pă cei nesârğuitori la mai slabă stații muta. La Șiclău să vor aduna toți învățătorii din protopopiatul Chiș Ineului.

Învățătorii din protoprezviteratul Buteanului, Boroș Ineului și a Vilagoșului să vor strânge în 29 august/10 septembrie la Pancota, iară cei din protoprezviteratul Aradului și a Totvaradinului să vor aduna la Arad în 16/22 august cu [asignațiile] sale. Fievă fieștecărue cunoscut că acelea înalte orândueli au făcut că fără de [asignație] întărită prin aceasta crăiască Direcție nici unul învățător nu să va cunoște, dar nici putere nu va avea a învăța pre prunci și a primi plata și [deputatul său]. Acei care nau testimonium de la Prepărăndie vor veni la Arad și vor căpăta testimonie de la L. Conses.. [Cins.] învățători, după cum iaste scris și poruncit de la 1 octomvrie 1840, vor veni la Arad și vor asculta învățăturile pedagogicești, aducând cu sine celea spre traiu vieții de lipsă.

Datam în Arad în 2/14 august 1840,
spre slujbă cel mai gata, Dimitrie Constantin Cr. Director și la mai M. Lum.
[Com.] asesor.
Mundruț Peter, Oradea-Mare, învățător

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 5v-6.

*

Documentul 10

Nr. 205

Bineînțelepților învățători,
mie iubiților!

Înalțata Sa împărăteasca Crăiască și Apostolicească Maestate, la umilitele mele puneri înainte, încă în anul, 1826, 24 octomvrie, sub nr. 26652, înalt ademândare sau îndurat ca tot învățătoriu în cei trii ani dintii ai diregătoriei sale să nu să socotească ca un învățător deplin și nici să socotește, ci numai ca un suplent, măcar că plata învățătorescă o trage toată, întru care timp de sar arăta pre sine nesârğuitori și

nefăcători din destul diregătoriei învățătoresți, fără de nici o cercare și milă din starea învățătorescă să să șteargă, iară din protivă, de să va arăta vre unul pre sine, în acei trei ani dintii a diregătoriei învățătoresți că mult sau deprins, sau ostenit, și întru toate sau cu sârguință și trezvie au pășit, unul ca acela, prin mine mai mare Inspector al Shoalelor drept ca un învățător statornic să să publiceaze și cu Decretum Confirmatoriu să să întărească, prin care întărire, de aci înainte în Ștația aceea poate rămânea până la sfârșitul vieții sale neclătit, precum sânt cei catolicești învățători, care după îndurata Rezoluție dată în 28 mai 1824, numărul 7892, rămân învățători tot întru o Ștație până la 60 de ani nemișcați.

Aceasta înaltă Demăndăciune Crăiască, măcar că încă în anul 1826, prin Domnii Districtualnici Directori, tuturor învățătorilor a să publica am mijlocit și pre tot însul dintră învățători lam chiebat, ca după împlinirea alor trei ani dintii învățătoresți cu Testamoniu de la comunitatea locului și recomandație de la Districtualnicul Director scutit la mine ca la mai marele Inspector al Shoalelor a alerga spre întărirea în Ștație aceea unde trei ani dintii iau împlinit, sau întralt loc unde doară acuma ar pute fi învățător să năzuiască, că altmintrelea, fără întărirea mea, după înalta orânduială făcută, de aci înainte fieștecarele oricât ar fi sau ar fi fost de vrednic și sârguitori, din ștația învățătorescă negreșit să va trimite. Totuși de la acest timp, sau de la anul 1826 până în ziua de astăzi, foarte puțini spre agonisirea Decretumului [întăritoriu] arătat, fiind că în L. Comitat al Sirmiei sau răsfirat [...] aceea că fieștecare comunitate de acolo ar fi căpătat deplină putere, ca pre cum pre Notarii săi, după înțelesul Articolelor în Dieta la anul 1837/1838 adusă din Ofițiumul său ai trimite și în locul lor după plăcerea sa pre alții alege să poată, așa și cu învățătorii a putea au luat putere.

Nu! Și nime dintră învățători să nu vină întru atăta slăbiciune de a crede că eu din pricina aceea, după ce în Comitatul Sirmiei aceasta întâmplare a face și cu învățătorii ca și cu notarii, sar fi ivit de loc îndată Înălțatului Consilium Crăesc Locumtenențial Unguresc, despre partea Direcției mele, spre îndepărtarea întâmplării aceea a scria și a așternere nam întârziat și la aceasta a mea umilită așternere Înălțatului Consilium Crăesc sub datul 19 mai 1840, numărul 15447, aceea a demănda sau îndurat, precum că învățătorii shoalelor nu după rândueelele acelor Articuli cari în Dietă la anul 1837/1838 au eșit și cari de învățători nici când nu să ating, au a să așeza în Ștațiile sale cei totdeauna și de aici înainte, precum datina era, în urmarea înaltelor rezoluții crăești trebuie să să denomineaze și întărească, sau în întâmplarea unde doară oarecare Comunitate acestor înalte orândueli și [domăndăciuni] împărătești nu sar supune, atunci îndată prealăudatului aceluiași loc înalt, pentru darea ajutorinții, arătare a face sânt îndatorat.

Așadară, acuma fieștecăruia și tot însului dintră învățători aspru și cât mai strâns i să lasă ca deloc nebăgarea de seamă care până aici despre întărirea sa a putea fi statornic în Ștație oau avut cu adevărat dezvinovății dezvinovățându și aici la locul său după cum să pofește a arăta să să nevoiască; că altmintrelea, cu puterea de sus mie dată, fără milă din Diregătoria învățătorescă să va șterge. De nou dară aceasta înaltă demăndăciune crăiască, tuturor și tot însului dintră învățători cu puterea acestui

țirculariu, cu aceea adaugere fac cunoscut, ca fieștecarele învățătoriu deacă în diregătoriu învățătoarească și mai departe poștește a rămânea acum îndată precum de la comunitate despre buna sa purtare Atestat scoțând, așa și de la Districtualnicul Director recomandație cerând, mie, aici în Buda, mai mult până la 20-lea august a anului curgător, după modul său cu cuvincioasa instanție, spre căștigarea Decretumului întăritor cu toate celea de întărit întăritusă, de aici în forma unei Diplome tipărită făcândusă și cu a mea subscriere dândusă pentru scutirea sa, până la începutul a anului viitoriu șolasticesc lui să i să poată trimite.

Nimic mai puțin, Decretul acesta întăritoriu a să tipări bine cu cheltuială și fiind că încă înainte de ce am fi avut fundus Național, sor luat bani împrumut de la înălțata Cămară Crăiască, cari bani fundusul Național de acum nu numai cu forte mari greotăți ar putea săi răsplătească, ci nici [a]dunat spre acel sfârșit ca din fundusul datoriu aceia să să plătească. Drept aceia dară, pentru ca să să poată aceste datorii Crăești plăti pre tot însul ca pre un credincios mădulariu acestui Institut Literalicesc, care mai vârtos prin ajutoriu acesta să va naște. Acum cu puterea acestui intimat îl provocați ca fieștecarele dintre voi ca niște fundatori [următorilor] și ctitorilor de cultura nații, spre ștergerea datoriilor acestora să de despre partea sa o sumă la fundusul Național și numai o dată, iară mai mult nu, însă fără întârziere va da.

Suma aceasta sau ajutoriu prin carele datoriile să vor plăti atâră de la plata Contractului ce oare fieștecarele învățătoriu așa, ca tot învățătoriu după mărirea plății contractuale; adecă precum din banii gata ce capătă așa și din dăputat, ba și din agoniseala pământului școlasticesc, carele iarăși să socotește în loc de deputat, de la fieștecare sută de florinți [aramă], șasă florinți în argint să plătească; și atuncea numai după ce au căpătat Decretumul întăritoriu de la mine, la fundusul Național negreșit va trebui să deae, precum și parohii la Episcopii săi pentru Singelii și acum plătesc, că altmintrelea, acesta Decretum întăritoriu nici când nu-l va căpăta și carele nu și-l va căștiga, după ce au slujit 3 ani în starea învățătoarească unul ca acela, după înduratele rezoluții crăești din Ștație să va scoate și altul cu Decretumul întăritoriu să va așeza în loc.

Pentru aceea dară, în urmarea acestui țirculariu fieștecarele învățătoriu în lucrul acesta bine să se eae seama și cu minte sănătoasă să judece și mie cât mai curând simțirile sale despre aceea sămi dăscopere și că voiaște prelângă depunerea Taxei fără întârziere a avea Decretumul întăritoriu au mai voiaște acum din starea învățătoarească, pre mine a mă înștiința să nu treacă cu vederea ca așa pre voi în Diregătoriu învățătoarească și în Ștațiile voastre până la sfârșitul lunii lui septemvrie a.c. cu Decretum întăritoriu statornici a vă așeza și întări sau în locul nevoitorilor pre alții a trimite să pot.

Datusau în Buda, 1 iulie 1840

Al bineînțeleptii voastre spre slujbă gata

Nicolae Temeșvar

*

Documentul 11

Bine înțelepților învățători!
Mie iubiților!

Întră părțile Diregătoriei mele cei greale directorale am socotit totdeauna ca ceale mai sfinte *credița cătră împlinirea datorințelor mele și a supușilor mei Loc. Direct. și învățători* și că cu ajutoriu lui Dumnezeu întru aceasta cu toată râvna și sârguința mă deprind și mă voi deprinde a arăta din destul orânduielele și faptele mele, care pe oltariu literaturii noastre în chip de jărtvelnic aducând oare când doritul folos prea iubitei Iuntei noastre Române leam pus și le pun necruțând osteneala, necăutând la facerea cheltueleur și încă și în micșorarea și stricarea sănătății mele, care este cea mai scumpă visterie pentru familia mea, în lumea aceasta vremelnică. Ci iubiților mei! Toată lucrarea, toată sârguința, toată frângerea trupului și spargerea minții mele, pe lângă râvna și voia cea mai mare a mea, nimic nu ajunge și nu foloseaște, toate acestea să prefac în pulbere și în cenușă, de nu veți și voi asemenea și împreună cu mine laolaltă lucra, toate puterile și însușirile vostre spre aceia jărtvi, ca să putem toți laolaltă chiemării noastre acestii mari și s-te învățătoarești întru toate părțile ai face din destul.

Localnicile Direcții până acuma ceale de lipsă fac. Însă eu cu mâhnire multă și mare am trebuit să [iscusăsc] că unii dascăli diregătorie sa, nu ca una datorință sftă, ci ca un joc, nu ca una căpătare și câștig de trai numai cât o țin și de dreapta lor răsplătire nici că gândesc, așa prilejul Examenului acestui Semestralnic și la vizitația Shoalelor mele, nu numai cu durerea inimii mele, ci și cu scârbirea sufletului am trăbuit să iscusăsc; că unii învățători /:a cărora nume pentru pedeapsa lor și pentru de a lua aceia lalți pildă bună și folositoare, iată că mau silit ca să le arăt aieva și apriat ca fieștecare cunoscându în Protocolul său săi prenotează:/ zic că numai unii dintră voi așa de slabi la minte și așa zăuitători a sfinte sale slujbe sânt: cât știind că eu voi veni la vizitația shoalelor cu shola negrijită, fără de prunci, fără de Relația, mau așteptat, pe unii ca acești iată că așa și întru acest chip iam aflat, shola și rânduiala ei au fost așa: la Aroniag prunci nam aflat, deci și examen nam putut primi; la Dreuți, în casa sholei ca pre închisă, în loc de prunci, pe dascălu descuț și în cămeșă pe la vecini, fără sholari lam găsit; la Inojda nici la casa sholei nu lam găsit; la Kerek, în loc de prunci, fuiare și câlți, iar dascălu acasă ale sale lucra; la Kerekseg dascălu tot anu nici Relație menștruală, nici semestrială nau trimis, drept aceia nici prunci nau învățat. Așa au lucrat suplentul de la Kladova, de la Kovajd, Kebejd, Kalacea, Husasău, Vașarhei, Gyapju, Gurahonț, Groși din comitatul Arad, unde suplentu prin înceluituri datorii

multe a făcut, nețânândușă de slujbă, Fineș, Fekete Bator, Fekete Tot, dascău de la Dudd, suplentu de la Lupești, de la Baia, Atyas, [Arcas], și Altyest, dascălu de la Kraiova care în 2 vizitații ale mele examen nau dat, suplentu de la Kurațele, de la Lupești, Madaras, Magyar Apaty, Monioreu, Szokol, Szentes, Nadas, Olga, Repszeg, Rojt, Szokodat, acești și alții semestralnicele relații nu leau trimis. Dascălu de la Seleuș de 2 ori înaintea mea examen nau putut da căci el în cămeșe, iar prunci nici de l[ea]c erau. De la Șomokez și [Vodas] dascălii nici un sporiu nau arătat în examen, și ce e mai mult dascălu de la [Vodas] în chemeșe pe uliță, iar pruncii singuri în sholă.

Iubiților mei! Judecați voi singuri ce fealiu de folos pote aștepta Neamul după acești oameni? Spuneți-le voi sentenția, sânt acești bărbați de iubire și deschilinierea mea vreadnici? Ba nu. Fievă drept aceia aceasta cea mai de pe urmă părintească sfătuire și dojanire și fiți învinși că aceia cari dintră voi nuși vor împlini datorințele sale cum este după Sistem prescrist, unii ca aceia fără nici una investigație din slujba dăscălească să vor scote și ca nescari nevrednici să vor țipa afară, căci aceasta Cr. Direcție mădulare netreabnice și nelucrătoare nu vrea; dar nici e solobod să le hrănească. Iar voi carii ați plinit datorințele voastre, care vă sânguiți din mlădițele Romane prin cunoașterea S. Legii nostre și a moralului celui bun, prin învățarea scrisorii, cetirii și a socotei, precum în limba românească așa și în cea ungurească, adecă: prea iubitei Patriei noastre a face creștini buni și omeni de omenie, supuși credincioși prea milostivului Împărat și Apos., bunului Craiului nostru, Domniei de pământ și proprie sieși sânguitori lucrători de pământ, veniți de moșteniți rodu care voaă după sudorea și osteneala voastră visă gată, veniți și cu bucurie îmbrătoșați chemarea cea mare și deschilinitore care voao au gătit Țesaro Krăiască Milă și părintească purtare de grijă a prea înduratului și fericitului Kraiului nostru prin putearea Rezoluției sale cei crăești, sub 24/[1]826 nr. 26652 și iară prin alta în 19 maiu 1840 nr. 15547 înoită și care așa îndurat poruncește ca dascălii de l. g. tocma în aceia măsură ca și dascălii din împărăția Austriei în timp de 3 ani arătând vrednicia și scopul său întru propunerea învățăturilor și învățarea tinerimei șiieși încredințate propunândușă Decret Confirmațional sau Diplomă, adecă întărire în diregătoria sa cea dăscălească să capete, de care numai prin prea înaltul Consilium K. U. de loc țitoriu făcândușă mai nainte despre nehărnicia lor investigație să vor lipsi, iar altmintrelea până la 60 de ani în pita dăscălească vor rămânea; și iar din contră acei cari în vreme de 3 ani datorințele sale nu leau plinit și prin slaba sau rea purtare au nehărnicie sa întru împlinirea slujbei sale, trândavi și nesânguitori sau dovedit, pe unii ca aceia această K. Direcție fără de nici una investigației /:cercare mai departe:/ din slujba dăscălească săi scoț și din catalogul dascălilor săi șteargă.

Acuma dară cu acest prilej explicândușă eu preainalta poruncă crăiască încă aceia adaug că învățătorii mei cei cu Decret Conformațional de aici înainte tocma așa să socotesc de statornici și deplin adevărați în slujba sa, ca și cinstiții preoții cari sânt prin Episopiile sale rânduiți cu singelie și cari ca și învățătorii mei cei confirmați prin dicasteriile sale ceale înalte să pot lipsi de parohialnica a sa slujbă și așa pe toți dascălii preparanzi veterani de această dată și cu această ocazie provoc ca fieștecarele

numai preperand cu testimonie, au dascăl bătrân, adecă peste 24 de ani slujitoriu scoțânduși atestat de la comunitate cu pecetu și cu subscrierea despre purtarea sa cea morală și despre pășirea și sporiul pruncilor cât de curând și cât mai de grabă, până la sfârșitul lui septembrie a.c. aicea în Arad să se arate, ca aicea căpătând după prea înalta poruncă Recomendație de la aceasta Direcție săisă Decretul Confirmațional de loc da afară și așa întărirea lui în slujba sa prin Diștrict să se publiceze. Eu luând în socotință [Li]terale Prepăranzilor și cinstea Institutului Pedagogicesc cu umilită propunerea mea sub 9 septembrie a.c. nr. 593 preamăritei mai mari Inspecții făcută și grațiosu sub 1 iulie a.c. nr. 203 țirculariu inspectoralnic voao trimis și cerut că întră prepăranzii și neprepăranzii deschilinire făcândusă, numai dascăliilor prăpăranzi veterani vreadnici și cu toate însușirile dăscălești înzăstrați Decret Confirmațional să i să dea, acel acestora următori să poruncește ca încă până în sfârșitul lui septembrie cât de curând aicea să se arate, adecă:

Apațj	Popovits Georg.	Almas	Bardus Ioanu
Barakoy	Roska Mihaly	Batanya	Lungolovits Steph.
Belyenes	Nestor Ignatz Nest. Dască.	Berzova	Medre Lepedat
Boros Jenó	Trifan Miklos	Butsin	Jov Jovus, iar Nestor Das.
Csaba	Maller Athanas.	Csintye	Ungurian Iosif, Nestor D.
Dud	Sekula Virencz	Erdohegy	Avram Emanuel, N. D.
Gorbegy	Vidican Theod., N. D.	Govozsdia	Mihajlovits Stheph.
Gross	Popovits Paul	Gyorok	[...] Parth.
N. Gyula	Bertse Theod.	Gyula	[V]entila Paul
[G.] Varsand	Laposan Elias	Huszaszo	Popovici Deme.
Iltyo	Csonka Georg.	Ioszas	Iva Mihaly
Kaprucza	Zorlenczan Pal	Kis Ieno	Memetye Simon
Komlos	Popovits Ioanu	Kovaszincz	Kocsiuba Ioanu

Krokna	Babucza Triph.	Kurtits	Ispravnik Peter
Kuvin	Magda Moyses	N. Varad	Mundruczo Peter
Mundrulok	Kozura Mathei	Mikalaka	Stojanovits Andrei
Menes	Popovits Theod.	Mehkerek	Georgievits Ellias
Miske	Berar Georg.	Nadab	Szekely Ioanu
Nagylak	De[ma] Stephan	Nagy Bel	Popovits Paul
Odvos	Spatar Theodor	Olah Miklos	Sz. Markovits Ios.
Pankota	Bragyan Dem.	Paulis	Kotsuba Ioanu
Pecska	Ioanovits Steph.	Rezbanya	Kristian Dem.
Siklo	Ungurian Dem.	Soporsiu	Lapadat Mojs.
Solymos	Nikolits Dem.	Sakats	Butar Theod.
Semplak	Dehelyan Kiril	Szi[s]tse	Moor Ioseph
Talpos	Szelezsan Peter	Tulka	Motz Alexand.
Zarand	Thodorian Pask	Tok	Olar Anton
Radna	Saran Mihaly	Sasteny	Miksa Basil.
Sikula	Szilagy Miklos	Simand	Horzse Flore
Szabathely	[Horzse] Georg.	Szikudvar	Simendan Miklos
Szinitye	Popovits Ioanu	Okross	Opre Ioanu
Thotvarad	Bozsini Steph.	Vizesgyan	Brank Dem.
Zolocs	Stetavits Ioanu veter.	SUMA	65 învățători

La sfârșit încă și aceia vă fac de iznov cunoscut cumcă voi bine știți că fundație shoalelor nostre iaste datoriu în bani la Înălțata Cămară Ungurească aproape la 93000

fl. care sumă astăzi să pofteste a să plăti înapoi; deci ceva ajuta altu la plățirea aceasta decât noi toți? carii slujim în treapta învățătoarească și în ceata literaturii nostre, de la stăini a cerea ajutoriu nici nu putem, dar de am și cere căpătavom?

Deci pentru desplătirea acestor datorii sau îngăduit prin locurile ceale mai înalte ca învățătorii carii vor căpăta Diploma să plătească după sută v.v. 6 fl. în argint și iar pentru neputința de a [h]răni vermuții de mătasă să dea pe sama fundației ceva perțentualnitate și aceia de loc cu trimiterea rugării pentru Diplomă. Acuma alergați cu toți, veniți cât de curând și aduceți suma cea poftită, căci fără întărire nu puteți rămâne în slujba voastră mai încolo.

Nu gândească au scornească unu, altu, că crăiasca aceasta Direcție are cât pe puțin interesație în locul acesta, au că voi sănteți și ați fi îndatorați la Directorul vostru a da cât de puțină jărtvă, au în bani, au în alte lucruri. Directorii Diștrictualnici pe cum sânt și eu unu, nau nici una taxă pentru conformațiile acestea, ci eu unu ce voi face voao și voi lucra pentru mai bună starea voastră, voi face din învingerea aceia că [dați] sârguința și sudorile vostre pentru de a învăța și de a povățui pruncii noștri spre bine și spre folosul Neamului și iubitei Patrii. Interesul meu este cel mai mare îmbunătățirea soartei vostre, mărimea plății și a Deputatului vostru, precum și nădăjduiesc că cu ajutoriu lui Dumnezeu din Ceriu contracturile ceale noaă încă în anul 1840/1 să vor așăza și întări, căci îngăduință spre a putea sfârși lucrul acesta am căpătat de la ceale mai înalte locuri.

Eu până în sfârșitul lunei acesteia aștept răspunsurile voastre cu atestatul de la comunitate de acolo înainte voi trimite Relația mea la mai marele al Shoalelor Inspector.

Dat în Aradul Vechi, în 15 septembrie 1840
Directorul și Assesorul [Dimitrie] Constantin

[nr.] 762

Pentru Taxă după 100 v.v. 15

[Grâu] în 5 fl.v.

Orzu 4 1/2 fl.v.

Kukuruz 2 1/2 fl.v.

Lemnele după cum umblă stânjănu

Mundrutzo Peter, N.Varad, învățător

Sursa: Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, fond *Parohia Ortodoxă Oradea*, inv. 388, dos. 39, ff. 7-9.